Συγγραφή : *Καζακίδη Ναταλία* *(23/5/2002)*
Για παραπομπή : *Καζακίδη Ναταλία , «Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο», 2002, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=3498>

Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο

Περίληψη :

Το συγκρότημα των λουτρών στην Αλεξάνδρεια Τρωάδος κατατάσσεται στην κατηγορία των λουτρών-γυμνασίων των ανατολικών επαρχιών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ιδρύεται στο α΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ.

Χρονολόγηση

α΄ μισό 2ου αι. μ.Χ.

Γεωγραφικός Εντοπισμός

Αλεξάνδρεια Τρωάδος, Τρωάδα

---

1. Θέση

Το μνημειακό συγκρότημα των λουτρών στην Αλεξάνδρεια Τρωάδος αποτελεί σήμερα το σημαντικότερο δημόσιο κτήριο της πόλης από το οποίο διατηρούνται λείψανα. Χτισμένο πάνω σε λόφο, σε θέση προνομιακή με μεγάλη ορατότητα, το οικοδόμημα των λουτρών καταλάμβανε μια έκταση γύρω στα 10.210 τ.μ. Ακριβώς στα δυτικά του υπήρχε πιθανότατα μια παλαίστρα. Στα νότια του μνημείου σώζονται τμήματα του υδραγωγείου της πόλης.[1]

2. Αρχιτεκτονική περιγραφή

Το μνημείο ανήκει σε ένα αρχιτεκτονικό είδος, γνωστό στη νεότερη βιβλιογραφία ως λουτρό-γυμνάσιο, που εμφανίζεται και ακμάζει στις ανατολικές επαρχίες κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους και που συνδυάζει τις παλαιότερες αρχές του ελληνικού γυμνασίου με τις νέες ανάγκες των ρωμαϊκών θερμών.[2]

Ανασκαφική έρευνα στο χώρο δεν έχει γίνει. Εκτός από τη μαρτυρία των ίδιων των οικοδομικών λειψάνων, πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής κάτοψης του μνημείου αποτελούν οι περιγραφές και τα σχέδια των περιηγητών που επισκέφθηκαν την Τρωάδα κατά τη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα, όταν πολλοί από τους τοίχους του οικοδομήματος σώζονταν ακόμη σε μεγάλο ύψος.[3] Ωστόσο, επειδή ούτε τα σωζόμενα ερείπια, αλλά ούτε και οι περιγραφές των περιηγητών επαρκούν για την ακριβή αναπαράσταση ορισμένων χώρων, οι μελετητές επιχειρούν να κατανοήσουν τους χώρους αυτούς με βάση το παράδειγμα άλλων κτηρίων της Μικράς Ασίας που ανήκουν τυπολογικά στην ίδια κατηγορία μνημείων. Τα κτήρια αυτά παρουσιάζουν μεταξύ τους σημαντικές ομοιότητες ως προς το γενικό αρχιτεκτονικό σχέδιο και τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες. Τα λουτρά στην Αλεξάνδρεια Τρωάδος ανήκουν συγκεκριμένα στον ίδιο αρχιτεκτονικό τύπο με δύο οικοδομικά συγκροτήματα στην Έφεσο: τα ανατολικά λουτρά[4] και τα λουτρά του Θεάτρου.[5] Παρουσιάζουν επιπλέον ομοιότητες ως προς το σχεδιασμό επιμέρους χώρων με το συγκρότημα των λουτρών στις Σάρδεις.[6]

Ο αρχιτεκτονικός τύπος των μνημείων αυτών χαρακτηρίζεται από τρεις επιμήκεις αίθουσες που αναπτύσσονται διαδοχικά σε τρεις από τις πλευρές ενός ορθογώνιου συγκροτήματος, σε σχήμα Π γύρω από τα δωμάτια των λουτρών.[7] Τα δωμάτια των λουτρών οργανώνονται με συμμετρία εκατέρωθεν ενός κεντρικού άξονα, όπου βρίσκονται οι κυρίως αίθουσες του θερμού και του ψυχρού λουτρού (το caldarium για το θερμό λουτρό, το tepidarium για το χλιαρό και το frigidarium για το κρύο). Η συμμετρική αυτή διευθέτηση των δωματίων εξυπηρετούσε αποτελεσματικά τη λειτουργικότητα του κτηρίου. Στην τέταρτη πλευρά συνήθως αναπτυσσόταν η παλαίστρα, που είχε τη μορφή περίστυλης αυλής, ως αυτόνομο κτίσμα σε παράλληλη διάταξη με το ορθογώνιο οικοδόμημα των λουτρών.

Ειδικότερα, στο συγκρότημα των λουτρών στην Αλεξάνδρεια Τρωάδος, οι τρεις επιμήκεις αίθουσες αναπτύσσονται στη βόρεια, ανατολική και νότια πλευρά του κτηρίου.[8] Η ανατολική αίθουσα ήταν μεγαλύτερη σε πλάτος από τη βόρεια και τη νότια. Κατά μήκος των μακρών τοίχων της υψώνονταν ανά τακτά διαστήματα πεσσοί που χρησίμευαν στη στήριξη μιας θολωτής οροφής. Ανάμεσα στους πεσσούς σχηματίζονταν έτσι πλατιές ορθογώνιες κόγχες. Ογκώδεις πεσσοί και βαθύτερες

Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο

κόγχες διαμορφώνονταν πιθανότατα και κατά μήκος των τοίχων της βόρειας και της νότιας επιμήκους αίθουσας. Στο ανατολικό άκρο των δυο αυτών αιθουσών σχηματιζόταν από ένας ορθογώνιος χώρος με ημικυκλική κόγχηστην ανατολική του πλευρά (χώροι x, y) και από τρεις πιθανόν ορθογώνιες βαθιές κόγχες, στη βόρεια και νότια πλευρά αντίστοιχα.[9] Μια ορθογώνια εξέδρα υπήρχε ίσως στο κεντρικό τμήμα του ανατολικού τοίχου του συγκροτήματος.[10]

Ακριβώς παράλληλα με την πλατύτερη αίθουσα Β διαμορφωνόταν το frigidarium (αίθουσα F). Εκεί υπήρχε μια πισίνα με ημικυκλικά τα δύο άκρα (natatio frigida).[11] Στα δυτικά του frigidarium και παράλληλα προς αυτό αναπτυσσόταν μια σειρά μικρότερων ορθογώνιων χώρων. Τα λείψανα των χώρων αυτών είναι ελάχιστα, ωστόσο η λειτουργία τους είναι δυνατό να κατανοηθεί με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη άλλων μνημείων που ανήκουν στον ίδιο αρχιτεκτονικό τύπο. Έτσι, ο χώρος P στο σχ. 1 αποτελούσε πιθανόν δεξαμενή νερού, ενώ τα δύο εκατέρωθεν του P δωμάτια ίσως ήταν μικρότερα frigidaria.[12] Έχει προταθεί ακόμα ότι ο στενός διάδρομος ακριβώς δυτικά του P αποτελούσε το tepidarium.[13] Στο πρόσθιο τμήμα του κτηρίου βρισκόταν το caldarium (χώρος C), η θερμαινόμενη δηλαδή αίθουσα που προοριζόταν για το ζεστό λουτρό. Στον ανατολικό και δυτικό τοίχο του caldarium ανοίγονταν από τρεις ορθογώνιες κόγχες, εκ των οποίων η κεντρική ήταν διπλάσια από τις δύο ακριανές. Στις κόγχες αυτές βρίσκονταν συνήθως οι πισίνες[14] ή οι λεκάνες του λουτρού (λουτήρες ή πύλεοι).[15] Το caldarium πλαισιώνεται εκατέρωθεν από τέσσερις ισομεγέθεις ορθογώνιους χώρους, δύο σε κάθε πλευρά, οι οποίοι ήταν επίσης θερμαινόμενοι. Με θολωτές οροφές πρέπει να στεγάζονταν όλες οι κυρίως αίθουσες των λουτρών.

Η θέση της παλαίστρας και η σύνδεσή της με το κτήριο των λουτρών παραμένουν άγνωστες. Η περιοχή στα δυτικά του κτηρίου παρουσιάζει φυσική κλίση και είναι σήμερα για το λόγο αυτό εξολοκλήρου καλυμμένη με τα πεσμένα από τα λουτρά οικοδομικά λείψανα. Η τοποθέτηση της παλαίστρας στην περιοχή αυτή υπαγορεύεται κυρίως από τη σύγκριση του συγκροτήματος της Αλεξάνδρειας Τρωάδος με αυτό των ανατολικών λουτρών της Εφέσου.[16] Στα μνημεία αυτού του αρχιτεκτονικού τύπου η παλαίστρα διαμορφώνεται συνήθως ως αυτόνομο κτίσμα μπροστά από το κτήριο των λουτρών. Η σχέση της παλαίστρας με τα δωμάτια του λουτρού διαχωρίζεται έτσι με σαφήνεια, διαφορετικά από ό,τι συμβαίνει σε άλλους αρχιτεκτονικούς τύπους της ίδιας κατηγορίας μνημείων, όπου ο χώρος της παλαίστρας εντάσσεται λειτουργικά στο κυρίως συγκρότημα των λουτρών. Με τη διάταξη αυτή της παλαίστρας ακριβώς μπροστά στη ζώνη των θερμών δωματίων, η πορεία των λουόμενων διαφοροποιούνταν από αυτήν που ακολουθούνταν σε άλλους τύπους λουτρών: εδώ, ο επισκέπτης από τον ανοιχτό χώρο της παλαίστρας, που προοριζόταν για τις αθλητικές δραστηριότητες, έμπαινε αρχικά στις επιμήκεις αίθουσες. Από εκεί είχε τη δυνατότητα είτε να περάσει μέσω των βοηθητικών χώρων στο caldarium και να ακολουθήσει έπειτα μια πορεία από το θερμό προς το ψυχρό λουτρό (περνώντας στο tepidarium και καταλήγοντας στο frigidarium), είτε να φτάσει μέχρι την ανατολική αίθουσα και από εκεί να κατευθυνθεί αντίθετα, δηλαδή από το ψυχρό λουτρό (frigidarium) προς το θερμό (caldarium). Η περιμετρική διάταξη των ευρύχωρων επιμηκών αιθουσών γύρω από τους κυρίως χώρους του λουτρού εξυπηρετούσε τη μόνωση των θερμών δωματίων. Παράλληλα οι αίθουσες αυτές προσφέρονταν για ποικίλη χρήση, όπως λ.χ. ως αποδυτήρια, ως χώροι περιπάτου για τους επισκέπτες, ως χώροι διαλέξεων και παράδοσης μαθημάτων ή ακόμα ως χώροι αθλητικών ασκήσεων.[17] Αυτή η λύση φαίνεται ότι εξυπηρετούσε ιδιαίτερα τα πολυσύχναστα αστικά κέντρα, όπου ήταν δύσκολο να βρεθεί άλλος ελεύθερος χώρος για τέτοιες δραστηριότητες.[18]

3. Τοιχοδομία

Οι εξωτερικοί τοίχοι ήταν χτισμένοι με ισόδομο σύστημα τοιχοποιίας με μεγάλες πωροπλίνθους λειασμένες με επιμέλεια, τοποθετημένες εναλλάξ φορμηδόν και παρά μήκος (opus quadratum) με ερυθρωπό κονίαμα (κουρασάνι) ως συνδετικό υλικό. Οι εσωτερικοί τοίχοι αποτελούνταν από πυρήνα κατασκευασμένο με ανισομεγέθεις γωνιασμένους λίθους και ισχυρό συνδετικό κονίαμα που επικαλύπτονταν εξωτερικά με παχύ και αδρό στρώμα κονιάματος. Πάνω σε αυτό το στρώμα κονιάματος στερεωνόταν με τη βοήθεια σιδερένιων συνδέσμων η ορθομαρμάρωση. Στους τοίχους των κογχών της αίθουσας Β βρέθηκαν τέτοιοι σύνδεσμοι από χαλκό, γεγονός που προδίδει μια ιδιαίτερα πολυτελή επένδυση των χώρων αυτών. Οι μεγάλες κεντρικές αίθουσες καθώς και οι μικρότεροι βοηθητικοί χώροι ήταν σχεδόν όλοι στεγασμένοι με θόλους. Οι ογκώδεις πεσσοί που στήριζαν τους θόλους ήταν κατασκευασμένοι με ισόδομη τοιχοποιία με καλοδουλεμένες πωροπλίνθους, ενώ σε δυσκολότερα σημεία της ανωδομής, όπως καμπύλοι τοίχοι ή τοξωτές κατασκευές, η λίθινη

Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο

τοιχοδομία εναλλάσσεται με πλινθόκτιστα τμήματα (opus mixtum).[19]

4. Διάκοσμος

Για την επένδυση των τοίχων των εσωτερικών χώρων χρησιμοποιήθηκαν διάφορα είδη χρωματιστών μαρμάρων, όπως μαρτυρεί το πλήθος των λεπτών μαρμάρινων πλακών που διακρίνονται διάσπαρτα ανάμεσα στα ερείπια του κτηρίου.[20] Οι μεγαλύτερες αίθουσες διέθεταν πολύχρωμα μωσαϊκά δάπεδα από λίθινες και γυάλινες ψηφίδες.[21] Χάρη στα μαρμαρόστρωτα δάπεδα, τα μωσαϊκά και τις πολύχρωμες ορθομαρμαρώσεις προέκυπτε ένα εντυπωσιακό αισθητικό αποτέλεσμα που προσέδιδε έναν πολυτελή χαρακτήρα στο κτήριο. Την εικόνα θα πρέπει να υποθέσουμε ότι συμπλήρωναν έργα τέχνης, όπως αγάλματα θεών και ηρώων ή ανδριάντες αυτοκρατόρων και επιφανών πολιτών, έργα ζωγραφικής, αλλά και άλλα αναθήματα που κοσμούσαν συνήθως τους διάφορους χώρους των γυμνασίων, των λουτρών και των θερμών του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου.[22]

5. Χρονολόγηση

Εφόσον ανασκαφική έρευνα του μνημείου δεν έχει γίνει, αυτό θα πρέπει να χρονολογηθεί με βάση κυρίως την ένταξή του σε μια κατηγορία αρχιτεκτονικών μνημείων με συγκεκριμένα τυπολογικά χαρακτηριστικά, της οποίας η εμφάνιση και ακμή ορίζεται από τη μελέτη των σημαντικότερων παραδειγμάτων της. Το πιο πρώιμο γνωστό παράδειγμα της συγκεκριμένης κατηγορίας μνημείων, τα ανατολικά λουτρά της Εφέσου, θα πρέπει να ιδρύθηκαν –με βάση τη χρονολόγηση των παλαιότερων αρχαιολογικών ευρημάτων– γύρω στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ.[23] Η στενή ομοιότητα των λουτρών της Αλεξάνδρειας Τρωάδος με τα ανατολικά λουτρά της Εφέσου οδήγησε τους μελετητές να αναζητήσουν το χαρακτήρα της σχέσης που συνδέει τα δύο μνημεία: πιθανόν ένας κοινός αρχιτέκτονας ή ένας κοινός παραγγελιοδότης. Η Αλεξάνδρεια Τρωάς, σημαντική πόλη με αξιόλογο λιμάνι, έφτασε σε μεγάλη ακμή στους Πρώιμους Αυτοκρατορικούς χρόνους και φαίνεται ότι δέχτηκε Ρωμαίους αποίκους.[24] Ευνοήθηκε από τον Ιούλιο Καίσαρα, καθώς και από τους αυτοκράτορες Αύγουστο (31 π.Χ.-14 μ.Χ.) και Αδριανό (117-138 μ.Χ.), που συνέβαλαν στον εξωραϊσμό της. Ακόμα, ο Φιλόστρατος, ένας φιλόσοφος του 2ου αι. μ.Χ. από τη Λήμνο, διηγείται ότι ο Ηρώδης ο Αττικός έχτισε εκεί ένα υδραγωγείο, λείψανα του οποίου διακρίνονται σήμερα ακριβώς στα νότια των λουτρών. Η τροφοδοσία των λουτρών με νερό θα πρέπει να γινόταν από αυτό το υδραγωγείο. Είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι τα δύο έργα ανήκαν σε ένα κοινό οικοδομικό πρόγραμμα, παρόλο που αυτό δεν αναφέρεται από τις γραπτές πηγές της αρχαιότητας. Επιπλέον, ο Ηρώδης ο Αττικός διετέλεσε έπαρχος της Ασίας περίπου το 135 μ.Χ., με έδρα του πιθανότατα την Έφεσο. Προτάθηκε λοιπόν η άποψη ότι τα ανατολικά λουτρά της Εφέσου και τα λουτρά της Αλεξάνδρειας Τρωάδος μαζί με το υδραγωγείο αποτέλεσαν όλα έργα του Ηρώδη του Αττικού.[25] Σε μια χρονολόγηση της ίδρυσης των λουτρών της Αλεξάνδρειας στην Τρωάδα στα μέσα στο α΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ. συνηγορούν οι ομοιότητες που παρουσιάζει το κτήριο ως προς τις επιμέρους κατασκευαστικές λεπτομέρειες με άλλα μνημεία της εποχής του αυτοκράτορα Αδριανού (117-138 μ.Χ.).[26] Ωστόσο, για τη διεξαγωγή ενός ασφαλούς, πιο συγκεκριμένου χρονολογικού συμπεράσματος σχετικά με την ίδρυση του μνημείου θα πρέπει να συνεξεταστούν και άλλες, αρχαιολογικές πληροφορίες, όπως τα κινητά ευρήματα που θα προκύψουν από την ανασκαφή του χώρου (κυρίως κεραμική και νομίσματα).

Συγκεκριμένες αναφορές για την εγκατάλειψη και καταστροφή του μνημείου δεν υπάρχουν. Κατά περιόδους μεγάλοι σεισμοί φαίνεται ότι συνέβαλαν στην κατάρρευση των τοίχων, ενώ η σταδιακή αρπαγή των δουλεμένων λίθων από τους κατοίκους της περιοχής κατά τους τελευταίους αιώνες έχει μετατρέψει το μνημείο σε εκτεταμένο ερειπιώνα.

6. Ιστορία της έρευνας και σημερινή κατάσταση

Η πρώτη αναφορά του κτηρίου ως γυμνασίου γίνεται από την Εταιρία των Dilettanti.[27] Ανασκαφή στο χώρο δεν έχει γίνει και το μνημείο παραμένει αδημοσίευτο. Μια λεπτομερειακή περιγραφή των σωζόμενων λειψάνων έκαναν ο R. Koldewey[28] και ο A.C.G. Smith,[29] οι οποίοι πρώτοι επιχείρησαν τη σύγκριση του μνημείου με άλλα γνωστά συγκροτήματα λουτρών της Μικράς Ασίας. Σήμερα τα λείψανα του μνημείου δεσπόζουν επιβλητικά κοντά στην κορυφή του λόφου που καταλάμβανε η αρχαία πόλη. Κατά την άνοδό του στο λόφο, ο επισκέπτης διακρίνει αρχικά τη νοτιοανατολική γωνία του κτηρίου που

Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο

σώζεται σε μεγάλο ύψος. Σε καλύτερη κατάσταση διατηρείται ο εξωτερικός ανατολικός τοίχος με τις ορθογώνιες κόγχες. Από τον κεντρικό χώρο σώζονται οι τέσσερις ογκώδεις πεσσοί με τα τόξα που έφεραν, όπου κάποτε στηριζόταν η θολωτή οροφή. Αρκετά κατεστραμμένοι είναι οι τοίχοι των υπόλοιπων αιθουσών του μνημείου.

---

1. Μια σύντομη περιγραφή και την κάτοψη των λειψάνων του υδραγωγείου δίνει ο Koldewey, A., "Das Bad von Alexandria Troas", *AM* 9 (1884) σελ. 36-48, ιδίως σελ. 47 κ.ε., πίν. III.

2. Για τα λουτρά-γυμνάσια βλ. κυρίως Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) σελ. 105 κ.ε. Ένα ευρύτερο περιεχόμενο στον όρο δίνει ο Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 250 κ.ε. Εδώ προτιμούμε να χρησιμοποιήσουμε για τα μνημεία αυτού του τύπου απλώς τον όρο λουτρά. [Βλ. Ginouvès, *R.*, *Dictionnaire methodique de l' architecture grecque et romaine*, III. *Espaces architecturaux*, *Batiments et ensembles* (Roma 1998) σελ. 100], κυρίως επειδή δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί στην έρευνα κατά πόσο αυτά τα μνημεία που ιδρύονται στις πόλεις της Μικράς Ασίας κατά τους
Αυτοκρατορικούς χρόνους διαδέχτηκαν ή αντικατέστησαν, όσον αφορά την εκπαιδευτική λειτουργία, το θεσμό του ελληνικού γυμνασίου. Σχετικά με τη λειτουργία των λεγόμενων λουτρών-γυμνασίων βλ. Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 307 κ.ε., κυρίως σελ. 312.

3. Τις παλαιότερες αναφορές στα λουτρά της Αλεξάνδρειας Τρωάδος και τα σχέδια των περιηγητών συγκέντρωσε ο Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 (1979) σελ. 23-50.

4. Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990), C298· Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 279 κ.ε., όπου βρίσκεται συγκεντρωμένη η προγενέστερη βιβλιογραφία.

5. Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) C300· Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 279 κ.ε., όπου βρίσκεται συγκεντρωμένη η προγενέστερη βιβλιογραφία.

6. F. Yegül, *The Bath, Gymnasium complex at Sardis* (Archaeological Exploration of Sardis 1986)· Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) C315· Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 270 κ.ε., εικ. 334.

7. Οι επιμήκεις αυτές αίθουσες, που αποτελούν τυπικό χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής των ρωμαϊκών θερμών και λουτρών, αναφέρονται στη βιβλιογραφία με το συμβατικό όρο *basilica thermarum* (κυρίως για τις θέρμες της Ιταλίας και των δυτικών επαρχιών) ή με τον όρο *ambulacrum*, *-a* για τα λουτρά της Μικράς Ασίας. Βλ. σχετικά Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 414, 415, σημ. 1· Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) σελ. 106.

8. Βλ. σχέδιο 1

9. Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 *(*1979) σελ. 23-50.

10. Στο σημείο αυτό η καταστροφή είναι μεγάλη και τα λείψανα λιγοστά, έτσι η κατανόηση του αρχικού σχεδίου γίνεται ιδιαίτερα δύσκολη. Έχει εκφραστεί ακόμα η υπόθεση ότι εδώ υπήρχε η κεντρική είσοδος. Ωστόσο, η άποψη αυτή φαίνεται λιγότερο πιθανή, αφού στα υπόλοιπα μνημεία που ανήκουν στον ίδιο αρχιτεκτονικό τύπο η πρόσβαση στο κτήριο των λουτρών γινόταν συνήθως από την πλευρά της παλαίστρας. Βλ. σχετικά Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 *(*1979) σελ. 23-50.

11. Η συμπλήρωση αυτή βασίζεται στα παραδείγματα των ανατολικών λουτρών και του γυμνασίου του Βεδίου στην Έφεσο, Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 282. Στις ρωμαϊκές θέρμες της Ιταλίας και των δυτικών επαρχιών –που αποτέλεσαν τα πρότυπα για την κατασκευή των λουτρών της Μικράς Ασίας– τέτοιες πισίνες βρίσκονταν κατά κανόνα σε υπαίθριους χώρους. Δεν έχει ακόμα διευκρινιστεί με βεβαιότητα ο λόγος που στα λουτρά της Μικράς Ασίας οι πισίνες του κρύου νερού εντάσσονται μέσα σε κλειστές αίθουσες. Η συγκεκριμένη επιλογή οφείλεται ίσως στη δυνατότητα που προσέφερε αυτή η λύση να διατηρείται η θερμοκρασία του νερού σταθερή, ανεξάρτητα από τις εξωτερικές κλιματολογικές συνθήκες. Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) σελ. 106.

12. Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 *(*1979) σελ. 23-50.

13. Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 (1979) σελ. 23-50.

Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο

14. Alveus, -i (λατ.), βλ. Ginouvès, R., *Dictionnaire méthodique de l' architecture grecque et romaine*, III. *Espaces architecturaux, Bâtiments et ensembles* (Roma 1998) σελ. 103 κ.ε.

15. Για τους όρους βλ. Ginouvès, R., *Dictionnaire méthodique de l' architecture grecque et romaine, III. Espaces architecturaux, Bâtiments et ensembles* (Roma 1998) σελ. 100 κ.ε.

16. Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 (1979) σελ. 23-50, ιδίως σελ. 24 κ.ε. Πρβ. Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 282.

17. Για τη λειτουργία των αιθουσών αυτών βλ. Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 414 κ.ε. Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) σελ. 106.

18. Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 282.

19. Για την τοιχοδομία του κτηρίου βλ. αναλυτικά Koldewey, A., "Das Bad von Alexandria Troas", *AM* 9 (1884) σελ. 36-48. Πρβ. Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) σελ. 104-108, C292.

20. Διακρίνονται κυρίως μάρμαρα υπόλευκου χρώματος με φλέβες κυανού, ερυθρού και πρασινωπού χρώματος, βλ. Koldewey, A., "Das Bad von Alexandria Troas", *AM* 9 (1884) σελ. 36-48.

21. Koldewey, A., "Das Bad von Alexandria Troas", *AM* 9 (1884) σελ. 36-48, ιδίως σελ. 39 κ.ε. Πρβ. Sear, F.B., *Roman Wall and Vault Mosaics (R.M. Ergh.* 23, Heidelberg 1977) σελ. 142, αρ. 168.

22. Για τον διάκοσμο των αρχαίων γυμνασίων και των θερμών βλ. κυρίως Delorme, J., *Gymnasion. Étude sur les monuments consacrés à l' éducation en Grèce* (*BEFAR* 196, Paris 1960) σελ. 362-373· Manderscheid, H., *Die Skulpturenaustattung der kaiserzeitlichen Thermenanlagen* (Berlin 1981).

23. Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990), C298· Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 279 κ.ε., όπου βρίσκεται συγκεντρωμένη η προγενέστερη βιβλιογραφία.

24. Schwertheim, E., "Zur Gründung der römischen Kolonien in Alexandria Troas", στο E. Schwertheim (επιμ.), *Die Troas. Neue Forschungen* III (Bonn 1999) σελ. 95-101. Γενικότερα για την ιστορία της Τρωάδος κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους, βλ. Tenger, B., "Zur Geographie und Geschichte der Troas", στο Schwertheim, E. (επιμ.), *Die Troas. Neue Forschungen* III (Bonn 1999) σελ. 103-180, ιδίως σελ. 165 κ.ε.

25. Για το λόγο αυτό τα λουτρά της Αλεξάνδρειας Τρωάδος αναφέρονται συχνά στη βιβλιογραφία και ως «λουτρά ή γυμνάσιο του Ηρώδη του Αττικού». Cook, J.M., *The Troad, an Archaeological and Topographical Study* (Oxford 1973) σελ. 200, σημ. 4, σελ. 201· Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 (1979) σελ 23-50, ιδίως σελ. 47, σημ. 40.

26. Nielsen, I., *Thermae et Balnea* (Aarhus 1990) σελ. 104-108, C292· Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity* (New York 1992) σελ. 304.

27. Dilettanti Society, *The Antiquities of Ionia*. τόμ. 2 (London 1797)πίν. 52-54. Πρβ. Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 (1979) σελ 23-50.

28. Koldewey, R., "Das Bad von Alexandria-Troas", *AM* 9 (1884) σελ. 36-48.

29. Smith, A.C.G., "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt* 29 (1979) σελ. 23-50.

Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο

Βιβλιογραφία :

- **Nielsen I.**, *Thermae et Balnea. The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths*, Aarhus 1990
- **Ginouvès R.**, *Dictionnaire méthodique de l'architecture greque et omaine, τόμ. 3. Espaces architecturaux, bâtiments et ensembles*, Roma 1998
- **Delorme J.**, *Gymnasion. Étude sur les monuments consacrés à l'éducation en Grèce (des origines à l'Empire romain)*, Paris 1960, BEFAR 196
- **Cook J.M.**, *The Troad. An Archaeological and Topographical Study*, Oxford 1973
- **Koldeway R.**, "Das Bad von Alexandria –Troas", *AM*, 9, 1884, 36-48
- **Smith A.C.G.**, "The gymnasium at Alexandria Troas. Evidence for an outline reconstruction", *AnatSt*, 29, 1979, 23-50
- **Yegül F.**, *The Bath, Gymnasium complex at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1986, Archaeological Exploration of Sardis Reports 3
- **Sear F.B.**, *Roman Wall and Vault Mosaics*, 23, Heidelberg 1977, R.M. Ergh.
- **Manderscheid H.**, *Die Skulpturenaustattung der kaiserzeitlichen Thermenanlagen*, Berlin 1981
- **Schwertheim E.**, "Zur Gründung der römischen Kolonien in Alexandria Troas", Schwertheim, E. (ed) , *Die Troas. Neue Forschungen III*, Bonn 1999, Asia Minor Studien 33, 95-101
- **Tenger B.**, "Zur Geographie und Geschichte der Troas", Schwertheim, E. (επιμ.), *Die Troas. Neue Forschungen, III*, Bonn 1999, Asia Minor Studien 33, 103-180
- **Dilettanti Society**, *The Antiquities of Ionia II*, London 1797

Δικτυογραφία :

- Alexandria Troas

http://www.sitesandphotos.com/kb.php?actions=show&id=16

Γλωσσάριο :

- opus quadratum, το

Σύστημα τοιχοποιίας που αντιστοιχεί στο ισόδομο σύστημα. Αποτελείται από ισοϋψείς δόμους, δηλαδή στρώσεις λαξευμένων λίθων με τις ίδιες διαστάσεις.

- γυμνάσιο, το

Δημόσιο οικοδόμημα το οποίο αποτελούνταν από μεγάλη εσωτερική υπαίθρια αυλή, όπου γίνονταν γυμναστικές και αθλητικές ασκήσεις. Θεωρούνταν, όπως και οι παλαίστρες, ιερός χώρος, όπου λατρεύονταν ο Ηρακλής και ο Ερμής. Σε μεταγενέστερη περίοδο συνδυαζόταν με τα δημόσια λουτρά.

- εξέδρα, η

1. Ημικυκλική κατασκευή υπαίθρια ή στεγασμένη, η οποία διέθετε χαμηλά θρανία ή καθίσματα, που αναπτύσσονταν περιμετρικά. 2. Τύπος αίθουσας της παλαίστρας με πλευρά ανοιχτή προς την κεντρική αυλή, η οποία διαμορφώνεται με κιονοστοιχία. Οι εξέδρες στα γυμνάσια και τις παλαίστρες εξυπηρετούσαν ποικίλες λειτουργίες. Τέτοιας μορφής αίθουσα ήταν συχνά το εφηβείον.

- Εταιρία των Dilettanti

Η Εταιρία των Dilettanti (που κατά λέξη σημαίνει τους εραστές της τέχνης) ιδρύθηκε το 1734 από γόνους ευγενών οικογενειών της Αγγλίας. Κοινό τους ενδιαφέρον ήταν η απόλαυση των έργων τέχνης, αρχικά της ελληνικής και

Αλεξάνδρεια Τρωάς (Αρχαιότητα), Γυμνάσιο

ρωμαϊκής αρχαιότητας, αργότερα και της Αναγέννησης. Οι περισσότεροι έκαναν μια φορά στη ζωή τους το Μεγάλο Ταξίδι ανά την Ευρώπη, φτάνοντας ως την Ιταλία και την Ελλάδα, ενώ χρηματοδοτούσαν και αποστολές αρχαιοδιφικού ενδιαφέροντος στη Μικρά Ασία και τη Μέση Ανατολή.

θέρμες, οι

Μεγάλα συγκροτήματα λουτρών της Ρωμαϊκής περιόδου. Διαθέτουν τους τρεις κύριους χώρους λούσεως, τον ψυχρό (frigitarium), το χλιαρό (tepidarium) και το θερμό (caldarium), και πλήθος άλλων βοηθητικών δωματίων. Αποτελούν ταυτόχρονα χώρο συγκεντρώσεων και συχνά συνδυάζονται με κτήρια φυσικής αγωγής (γυμνάσια, παλαίστρες). Ο όρος στη συνέχεια αφορούσε λουτρά γενικώς ή και αμιγώς θερμά (ιαματικά) λουτρά εγκατεστημένα σε φυσικές πηγές, αλλά και τις ίδιες τις φυσικές θερμές πηγές.

θερμός οίκος, ο (λατ. caldarium, το)

Απόδοση στα ελληνικά του λατινικού όρου caldarium, που προέρχεται από το ρήμα caleo (= ζεσταίνω). Στα ελληνικά είναι δόκιμος και ο όρος «ένδον οίκος». Πρόκειται για το κύριο δωμάτιο των λουτρών των ρωμαϊκών θερμών για ένα ζεστό μπάνιο και για μπάνιο με ατμό λόγω της υψηλής υγρασίας.

θόλος, ο

Ημισφαιρική οροφή.

κόγχη, η

Ημικυκλικής κάτοψης εσοχή στην επιφάνεια του τοίχου. Κόγχη ονομάζεται επίσης η αψιδωτή απόληξη μιας πλευράς ορθογώνιου χώρου.

κονίαμα, το

Πολτώδες παρασκεύασμα που αποτελείται από χώμα, νερό, κόκκους άμμου, θηραϊκής άμμου ή μαρμάρου. Χρησιμοποιείται είτε ως συνδετικό υλικό μεταξύ λίθων ή πλίνθων, εξασφαλίζοντας στερεότητα, είτε για την επίχριση τοιχοποιίας, εξασφαλίζοντας την προστασία της.

μεικτή τοιχοποιία, η

Τοιχοποιία από μικρούς λίθους και άφθονο κονίαμα, στην οποία κατά αποστάσεις παρεμβάλλονται διπλές οριζόντιες σειρές τούβλων.

παλαίστρα, η

Τμήμα του ελληνικού γυμνασίου ή ανεξάρτητο αρχιτεκτόνημα. Ήταν ο χώρος όπου ασκούνταν οι αθλητές στην πάλη. Αποτελούνταν από μία ορθογώνια αυλή η οποία περιβαλλόταν από αίθουσες ποικίλων χρήσεων για τους αθλητές, όπως αποδυτήρια, αίθουσες άθλησης, λουτρά και εξέδρες για τις ομιλίες.

πεσσός, ο

Στύλος τετράγωνης ή ορθογώνιας διατομής που λειτουργεί ως στήριγμα. Ο πεσσός είναι ελεύθερο αρχιτεκτονικό στοιχείο (μη εφαπτόμενο σε τοίχο) και συνήθως χτιστό.

φορμηδόν

Σταυρωτά, σταυροειδώς.

χλιαινόμενος οίκος, ο (λατ. tepidarium, το)

Απόδοση στα ελληνικά του λατινικού όρου tepidarium, που προέρχεται από το ρήμα tepeo (= χλιαίνω). Αποτελεί την αίθουσα χλιαρού λουτρού των ρωμαϊκών θερμών. Ονομαζόταν επίσης «μέσος οίκος». Βρισκόταν συνήθως μεταξύ του caldarium και του frigidarium. Η κυριότερη λειτουργία του ήταν ο εγκλιματισμός του λουομένου μεταξύ του frigidarium/αποδυτήριο και του caldarium/sudatorium. Εδώ κάποιος μπορούσε να παραμείνει ώσπου να συνηθίσει στη διαφορά θερμοκρασίας. Το tepidarium χρησιμοποιούνταν και για να επαλείφεται ο επισκέπτης πριν ή μετά το ζεστό λουτρό, αν και υπήρχε συγκεκριμένο δωμάτιο γι' αυτή τη χρήση, το unctorium (αλειπτήριο).

ψυχρός οίκος, ο (λατ. frigidarium, το)

Η λέξη προέρχεται από το ρήμα frigeo, που σημαίνει κρυώνω. Πρόκειται για την κύρια ψυχρή αίθουσα των ρωμαϊκών θερμών. Συχνά διέθετε μία ή περισσότερες μεγάλες ψυχρές πισίνες. Κανονικά χρησιμοποιούνταν μετά την επίσκεψη στα θερμά δωμάτια ή έπειτα από την προπόνηση στην παλαίστρα. Επειδή ήταν ο μεγαλύτερος χώρος των θερμών, συχνά λειτουργούσε και ως αίθουσα για κοινωνικές εκδηλώσεις ή επικοινωνία.